

BİZDE SOSYOLOJİ
VE
BİRKAÇ MESELEMİZ

Prof. Fındıkoğlu

Geçen senenin tatil aylarında Maarif Vekâleti ile UNESCO Millî Komsiyonu tarafından müşterek olarak tertip edilen bir kursa bazı Lise Sosyoloji muallimleri iştirak etmişti. Umumi ve yerli sosyoloji hareketleriyle alâkalı meselelere hasredilen kursta, İktisat Fakültesi profesörlerinden Fındıkoğlu'nun konuşmalarından birkaçının metni «Dergi» ce elde edilmiştir. Bu konuşmaları, ilmi araştırmalara ait mecmuamıza yeni bir çeşni vermek düşüncesiyle bir «Sosyoloji Sohbeti - Causerie Sociologique» nümunesi olarak neşrediyoruz. Bibliyografik notları, metin dışında bırakıyoruz. Arzu edenler, gerek sohbetlerin sahibinden, gerek «Dergi» Komitesinden lüzum hissettikleri kaynakları öğrenebileceklerdir.

I

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ TARİHİ

Kurs tertip heyeti bana ayırdığı saatlerin birincisi için böyle bir mevzuu uygun görmüş. Doğrusu konuşma başlığının tayininde güçlük çektim ve kendi kendime şunu söyledim: «Türkiye'de sosyoloji tarihi mi demeli, yoksa Türk sosyoloji tarihi mi demeli?» Hissen ikincisine, fikren birincisine temayül ettim. Zira Türk Sosyoloji Tarihinden bahsetmek gurur vericidir. Demek ki Fransa, Almanya ve İngiltere'de olduğu gibi bizde de bir sosyoloji ve bunun orijinal mektepleri, müesseseleri var. Bunun bir hakikat olmaması karşısında «Türkiye'de Sosyoloji» başlığıyla iktifa etmek lâzım gelecektir. İşte bu başlık altında yapacağım ilk konuşmama başlıyorum.

Önce müsaade ederseniz bu meseleyi daha umumî bir kadro içinde ele alalım. Şu veya bu memleket bahis mevzuu olmaksızın umumiyetle sosyoloji tarihi henüz şahsiyetlerin zuhur etmediği ilk devrelerde başlar. Floklorculara göre bu, folklorik safhadır. Fransız sosyologlarından *Bouglé*'ye göre bu devre popüler sosyoloji devresidir. Alman içtimaiyatçısı Tönies'e göre cemaat hayatındaki sosyolojidir. Sizin çok iyi bildiğiniz Durkheim sosyolojisine göre me-

kanik tesanüdü cemiyetler devresidir. Hülâsa ortada ne belli bir sosyolog, ne de bir sosyoloji sistemi vardır. Fakat «Sosyolojisi olmayan bir cemiyet olamaz» tarzında umumî bir hüküm veriyoruz. Her toplulukta bütün içtimaî meseleler için birtakım kaideler, düsturlar vardır. Yazılı değildirler. Fakat ne çıkar? Bu kaideler mevcuttur ve hükümlerini icra etmektedirler.

O halde Türkiye’de Sosyoloji Tarihi deyince ilkevvvel bir popüler sosyoloji devri düşünmek lâzımdır. Türk sosyoloji hocalarını folklorla, mitoloji ile, halk edebiyatı ile alâkadar olmaya sevkeden bu nokta hakkında dikkatinizi celbetmek isterim. Meselâ, memleket ananeleri, örf ve adetleri, ekonomik hayatla alâkalı ata sözleri... ilâh. hakkında talebelerinize zâtî araştırmalar yaptırırsanız, bundan sizler kadar bizler de istifade ederiz. Hattâ beynelmilel çevreler de. Şu veya bu sosyal meselenin Türk folklorundaki, telâkki tarzları hakkında beynelmilel çevre ve şahsiyetlerden sık sık mektuplar alırsız, fakat hiç bir cevap veremeyiz. Çünkü Türkiye’nin toprak altı tabit servetleri gibi, toprak üstü kültür servetleri de henüz toplanmamıştır. Şimdiye kadar kısmen toplananları da yalnız edebiyat ve musikiyle alâkadardır. Halbuki sosyoloji nazarında folklor, bütün sosyal müesseseleri kaplayan bir araştırma kadrosudur. Eğer derslerinizde talebelerinize bu hususu telkin ederseniz hem dersleriniz cazip ve amelî bir şekil olmuş olur, hem de ileride bir Türk sosyolojisinin doğmasında âmil olmuş olursunuz. Bu vesile ile «Türk Folklor Derneği» ile «Türkiye Harsî ve İçtimaî Araştırmalar Derneği» nin neşrettikleri şu iki mecmuayı takip ve neşriyatlarına yardım etmeniz faydalı olur:

1 — «Türk Folklor Araştırmaları Dergisi»,

2 — «İş ve Düşünce Dergisi»;

Şimdi şahsiyetlerin belirmediği devrenin sosyolojisinden bahsetmek isterim. Bu suale cevap vermeden evvel şu sual üzerinde beraberce duralım: «— Hangi Türk Cemiyetinde sosyal meseleler üzerinde düşünmüş bir sosyolog veya o sığata hak kesbden bir mütefekkir görebiliriz?»

Böyle bir suali Almanlar veya Fransızlar kendileri için sorsalar cevap kolay. Fakat bahis mevzuu olan kavim Türk olduğuna göre cevap çok güç. Yalnızki konuşmamızda bahis mevzuu olacak olan Türklük de bu güçlükten doğmamış mıdır? Vakit vakit üç kıtaya dal budak salmış olan Türklük, Asya’nın bir ucundan öteki ucuna uzanıyor. Hiç bir kavmin tarihinde ana yurdu ve vatanı değiştirme ve çoğaltma hâdisesi Türk tarihinde olduğu şekilde görülmez. O halde sizinle beraber bir harita başına geçelim ve Orta Asya’ya göz gezdirelim. Bilhassa üç şehir üzerinde duralım: *Farab, Kaşgar, Balasgun*. Bu şehirler hangi Türklüğün siyasî ve içtimaî tarihi ile alâkalı? Bunun tetkikini size bırakıyorum. Maksadımız sosyal meselelerle meşgul olan şahsiyetlerin zu-

huru hâdisesi üzerinde durmak olduğuna göre hemen bu üç şehrin üç Türk mütefekkiri ile karşılaşırız. Bunların üçü de en geniş mânasıyla birer içtimaiyatçıdır: *Farabî*, *Mahmut* (Kaşgarî), *Yusuf* (Has Hâcib).

Şu halde fert ve şahsiyet olarak sosyologu anarken karşımıza bu üç mütefekkiri çıkıyor. Bunlardan ikinci ve üçüncüsü yalnız edebiyat ve lisanîyat çevrelerinde malûm ise de, birincisi dünya sosyoloji tarihine de mal olmuş bir şahsiyettir. Pek çok olan eserleri arasında billâssa birisi başlı başına bir sosyoloji vesikasıdır: *Faziletli Medine*. Asıl ismi (Medine-t-ül-Fâzıla) olan bu eser son zamanlarda Vekâlet tarafından Türkçeye çevrilmiştir ve bu itibarla emrimize âmade demektir. Son zamanlarda İzmirli İsmail Hakkı, Mehmet Ali Aynî, M. Şemseddin, Hilmi Ziya, Sadri Maksudî Beylerin âdetâ ilk Türk sosyoloğu addedebileceğimiz Farabî'ye dair araştırmaları vardır. Bu hususa ait yerli ve ecebî bir bibliyografya ayrıca tanzim edilebilir.

Diğer iki mütefekkiri hakkında bir şey söylemeyeceğim. Yalnız bunların bizim sosyolojik tefekkürümüzün tarihinde henüz tahlil edilmemiş mühim mevkileri bulunduğuna dikkatinizi celbedeceğim. Esasen talebeleriniz tarih derslerinde kısmen, edebiyat derslerinde tamamen bu iki mütefekkire aşina oluyorlar. Eğer tarih ve edebiyat hocaları ile birleşerek senede bir, iki defa müşterek ders yaparsanız ve «Divan-ü Lügat-üt Türk» ve «Kutadgo-Bilik» üzerinde tarihî ve edebî tahlillere ilâve olarak sosyolojik analizler katarsanız aynı zamanda ideal bir lise öğretim politikası için de zemin hazırlamış olursunuz.

Şimdi tekrar harita başına geçelim. Türklük XI. asırla beraber Selçuk adı altında yeniden şahlıyor. Ana yurd ve vatan değişmekte, yahut büyümekte, Orta Asya Türk varlığı Küçük Asyaya doğru uzanmaktadır. Bu muazzam ve alemşümül vakıa içinde sosyolog olan bir şahsiyet arayabilir miyiz? Selçuklar devrinin Türklüğü mekanik tesanüdden uzvî tesanüde geçmiş bir cemiyettir ve binaenaleyh ferdiyetlerin zuhuru lâzımdır. Fakat bu hususta bir kaynak olmadığı ve önünüzde konuşan arkadaşımızın mevzua dair etraflı ve ihtisasa dayanan bilgisi bulunmadığı için suali sükûtle geçiştireceğiz. Yalnız şu kanaatimiz ki büyük bir İmparatorluğun sosyal meselelerini şu veya bu metotla düsünmüş, şu veya bu ölçüde fikir adamları mevcuttur. Belki dinî, belki skolastik. Fakat ne zararı var! Bahis mevzuu olan devre ortaçağ değil midir? Avrupanın orta çağı da aynı karakteri taşıyor mu? Aynı harita karşısında Selçukoğulları yerine geçen Osmanoğulları devrini düşünelim. Bu devrin de kendine göre bir tefekkür tarihi ve onunla beraber içtimai meseleleri ele almış bir sosyal tefekkür âlemi mevcut olmalıdır. Selçukoğullarını takip eden fetret devrinden sonra ikinci genç Türk İmparatorluğu kendisini ancak XV. asrın ortalarına doğru toplayabildi. Yeni devletin ilk başşehri olan Bursa, Selçukî devri Konyasının yerine geçmeğe çalıştı. Bu karışık teşekkül anları kültür-merkezi-

nin İstanbul'a naklinden sonra durgunlaşacak ve böyle bir durgunluğa muhtaç olan fikir hayatı kendi ölçüsünde genişleyecektir.

XVI. asırla başlayan bu gelişmede sosyal meselelerin mülâhazası iki istikamet takip etmiştir:

1. — «Siyasetname» cilik;
2. — «Tarihçilik» ve «Vakanivüsci» lik;

Birinci istikamet Aristoya atfedilen ve Müslüman Şark âleminde meşhur olan «Kitab-üs-Siyase» tarzında yazılmış, ekseriya devrin padişahlarına ithaf edilen siyasi nasihat ve öğüt risalelerinin doğmasına sebep olmuştur. Bursa'lı Tahir Beyin «Osmanlı Müellifleri» isimli neşriyat serisinde bunların bir çok nümunelerini bulabilirsiniz. Sosyolojik tefekkür bakımından kıymetleri nedir? Bu gibi risaleleri topu birden tahlile tâbi tutulmadıkça doğru bir hükme varılamaz. Sonraları Koçi Bey ile başlayan «Layihacılık» da bu kadro içinde yoklanabilir.

İkinci istikamet Osmanlı müverrihleriyle ortaya çıkar. Alman Müsteşriklerinden Prof. *F. Babinger*, Osmanlı Devrinin bütün müverrihlerini günümüze kadarki mümessilleri ile birlikte tetkik etmiştir. İşte bu tarihçiler kafilesi içinde, bilerek veya gelişi güzel, devirlerinin sosyal meselelerine dokunanlar yok değildir. Hele bunların içinde bazıları, sosyoloji tarihimizin zikre değer mümessilleri sayılabilirler. *Kâtib Çelebi*, *Natma* gibi...

İşte bu noktada bir istitrat, bir çıkıntı yapmak icabediyor. Zira XVI. asırdan sonraki bir kısım tarihçilerimiz bugünkü garp dünyasında sosyolojinin *Auguste Comte*'dan, *Vico*'dan evvel ilk kurucusu olarak kabul edilen *İbni Haldun*'a bağlıdır. Binaenaleyh bu kategoriye dahil tarihçilerimizi anlamak için İ. H. u incelemek gerekir. Profesör Hilmi Ziya ile neşrettiğimiz «İbni Haldun» isimli eseri tavsiye edebilirim. Arzu ettiğiniz takdirde esashi bir bibliyografya emrinize amade bulundurulacaktır.

Artık müsaadenizle kültür tarihimizin yeni ve Avrupaî çağına girebiliriz. İslâmî kültür ve medeniyet bir bütün olarak kuvvetten düşmüş, karşımıza Rönesansını birkaç asır evvel yapan Garp Medeniyeti dikilmiştir. Yeni bir tarihi kader karşındayız. Sosyoloji tarihimiz de bu kaderi paylaşmak zorundadır. Kültür tarihimizin diğer safhalarında olduğu gibi sosyolojik düşünce ameliyesinde de bir değişmeye maruz kalacağız. Bu değişmede hangi garp memleketinin hangi sosyoloğu hangi mütefekkimimiz tarafından ilk defa takip edildi? Arkası sıra onu kimler takip etti? Bu suallerin cevapları henüz verilememiştir. Muhakkak olan bir şey varsa, o da, ilk önce iktisadî ve siyasi nev'iden olan sosyal doktrinlerle alâkadar olmuşuz. Meselâ 1838 de açılan «Mekteb-i Tıb-

biye-i Adliye» de bir İtalyan ve onun Türkçe mütercimi *Saint-Simon* sosyolojisinden bahsetmişler. Daha sonraları *Jean Baptiste-Say*'nin fikirleri bir lâyiha halinde *Sultan Abdülmecit*'e takdim edilmiştir. Bu hususta İktisat Fakültesinde neşredilen bir tarihçeyi tavsiye ederim. Siyasî sahada *Montesquieu* ve *Rousseau* sosyolojileri alâka uyandırmıştır. Sosyoloji asistanlarından Cavit Orhan Beyin *Montesquieu*'ya ait olan doktora tezi işinize yarayabilir.

Avrupa ile temasımızın mahsulü olan sosyolojik tefekkürün XIX. asrın sonuna doğru olan ikinci safhası ampirik ihtiyaçlardan nisbeten teorik gayelere doğru kaymanın başlangıcıdır. O zamanın Türkiyesinde Avrupa demek Fransa demek olduğuna göre, tefekkür modellerini Fransa'dan almakla devam edeceğiz. Başlıca üç model dikkati çekiyor:

- 1 — *Auguste Compte Modeli,*
- 2 — *Frederic Le Play Modeli,*
- 3 — *Emile Durkheim Modeli.*

Geçen asrın sonlarından itibaren sırasıyla *Ahmet Rıza Bey*, *Prems Sabattin Bey*, *Ziya Gökalp Bey* bu meseleler üzerinde düşündüler, bu modellerden her birinin Türkiyenin sosyal hayatına yapacağı yardım üzerinde durdular, Türkiyenin içtimaî refah ve saadeti için bu doktrinlerden nasıl faydalanacağımızı anlattılar. O kadar ki garbin sosyoloji doktrini şarkta bazan «tarikât» a benzer bir şekil bile aldı. Sosyoloji tarihimizin bu üçlü safhası sizlerin tahlilini beklemektedir. Tarih şuuru bazan aktüalite için de aydınlatıcı olduğundan bilhassa dikkatinizi çekmek istiyorum. Bu doktrinlerden üçüncüsü ile lise öğretiminin siz fedakâr elemanları yakından alâkadarsınız. Acaba sizler liselerdeki sosyoloji tedrisatına hâkim olan Durkheim sistemi hakkında ne düşünüyorsunuz? Bu sistem üzerinde devam etmeli mi? Yoksa.... Mesele üzerinde fazla durmadan yalnızca alâkanızı uyandırmak istiyorum. İçinizden bazılarının gelecek senelerin kurslarında bizleri bu hususta aydınlatmaları faydalı olur kanaatindeyiz.

Böylece panoramamızı tamamlamış oluyoruz. Şüphesiz bu panoramada kaba çizgilerle iktifa ettik. Sosyolojik tefekkür tarihimizin içine girecek olanlar bize daha bir çok izler göstereceklerdir. Meselâ *H. Taine* modeli üzerinde düşünen *Ahmet Suayip Beyi*, *Ziya Gökalp*'tan evvel Edebiyat Fakültesinde sosyolojiyi «İlm-i Cemiyet» adı altında okutan bu kıymetli fikir adamını nasıl unutabiliriz? Demek ki ocak karıştırılsa daha bir çok madenlerin bulunması ve kıymet biçilmesi mümkündür.

Sosyoloji tarihimizin son safhasını, yani bugününü ne yapalım? Madem ki tarihçi tavrını takındık. «Yarın» halini almadıkça «bugün» ele alınamaz. Artık doktrin devrini, sistem devrini, ekol devrini geride bırakıyoruz. Bugünkü sos-

yoloji mahdut küçük sosyal meseleler hakkında müşahedeye, ankete, istatistiğe dayanan müsbet bilgiler istiyor. Bugünkü Türk sosyolojisi ile alâkalı bazı meslekdaşlarımızın bu mahiyetteki raporlarını beynelmilel kongrelere sunduklarını zikretmekle kahyorum. Sizler de bulunduğunuz şehirlerin sosyal tahavvülleri ile alâkalı bir iki sahifelik müşahedelerinizi bu kongrelere götürebilir veya gönderebilirsiniz. Beynelmilel sosyoloji kongresi idare komitesinin ikinci reisliğini yapan Hilmi Ziya Bey arkadaşımızdan bu işi organize etmesi rica edilebilir.

II

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE ZİYA GÖKALP VE MESELELERİ

Geçenki ilk konuşmamızda Türkiye'deki sosyoloji tarihinin başlıca safhalarını anlattık. Şimdi tabii bir seyirle o konuşmayı tamamlayacak bir başka mevzua geçiyoruz: *Z. Gökalp Sosyolojisi*.

Bir mütefekkinin sosyolojisi, yahut tesis ettiği sosyoloji sistemi, hiç şüphesiz bir takım felsefi ve sosyal meseleler manzumesidir. Bu manzumeyi şahsiyetin mizacı kadar içtimaî şartlar da tayin eder. Meselâ asrımızın sosyologları, geçen asrın içtimaiyatçıları kadar felsefi meselelere düşkün değildirlere. Mütefekkirlerin mizaçları metafizisiyen olsa da devrimiz daha çok sosyal konuları gösteriyor. Son zamanlarda iştirak ettiğim sosyoloji kongrelerinin raporları karşımızda. Hemen hepsi sosyal ilimlerle alâkalı aktüel meselelerle dolu. Ortada ihtisas da var. Bugün artık *Durkheim*, *Gökalp* veya *Marx* ayarında her meseleyi potası içine koyan filozof-sosyolog tipi yok. İhtisas, sosyolojiyi de istikametlendiriyor. O kadar ki küllî, teorik problemlere müteveccih bir sosyolog mizacı, bu mizaç ve hevesini yine ihtisas meseleleri içinde tatmine çalışmakta, daha doğrusuna buna mecbur kalmaktadır.

Garbin rönesans çağına tekabül eden XIX. asrımızın son devresi mahsulü sayılan *Ziya Bey*, metafizisiyen bir tiptir. Sosyolojisinde de bu vasıf görülür. Zaten fikri işbölümü vukua gelmemiş bir cemiyetin adamıdır. Cemiyet, kendisini düşünen sosyologdan âdeta küllî, üniversal olmasını da istiyor gibi. Sosyolojinin bütün kolları onun elindedir.

Hakikaten *Ziya Bey*le alâkalı her hangi bir tahlile bakınız ve kendi kendinize şu suali sorunuz: «— *Ziya Bey* hangi sosyoloji kolunun adamıdır?» Vereceğiniz cevap ancak şu olabilir: «— Bütün sosyoloji.» Gerçekte de durum budur. Bilginin menşei gibi felsefi bir meseleyi, soyadı gibi amelî bir cemiyet işini bir arada görürsünüz. Hukukçulara Türk hukukunun yenileştirilmesini, iktisatçılara bir nevi devletçiliği, terbiyecilere kollektif vicdan teorisini, hattâ hattâ şairlere

hece veznini tavsiye eder. Yalnız tasviye mi? Hayır. Müstesna bir siyasî zekâ, soysuzlaşmadan ve düşmeden yüce kalmasını bilen bir politika dehası ona icraata katılma imkânlarını temin etmiş, edebî müesseselerden iktisadî müesseselere kadar bütün cemiyet işlerinin icraatına rehberlik eylemiştir.

Şimdiye kadar henüz Z. Gökalp'a ait meselelerin nomenklatörü yapılmış değildir. Eksik bir denemeyi (Muallimler Birliği) nin neşrettiği (Ziya Gökalp) isimli bir eserde bulabilirsiniz. Bunların içinde birkaç kategori yapılabilir:

- 1 — *Bugün için aktüel kıymeti olmayan sosyal meseleler;*
- 2 — *Bugün dahi tazeliğini, aktüelliğini muhafaza eden meseleler;*

Lise sosyoloji hocaları için ikinci kategorinin taşıdığı ehemmiyet aşikârdır. Liselerin umumi kültür yuvaları olması, liseden sonra hayata atılanların ekseriyeti teşkil eylemesi hattâ teşkil eylemesinin lâzım geldiği düşünülürse, iyi vatandaş tipi yetiştirecek, liselerden memleket meseleleriyle meşgul olan sosyologlar hakkında öz bir bilgi sahibi olacak mezunların yetiştirilmesi başlıbaşına bir pedagoji dâvası teşkil eder. Bu dâva peşinde koşulurken memleket mütefekirleri ve onların cemiyetimize ait problemler hakkındaki mütalâaları üzerinde durmak yerinde olur.

İkinci kategoriye giren problemlerin başında benim kanaatimce şu meseleler vardır:

- 1 — *İktisai politikası;*
- 2 — *Tedvin siyaseti;*
- 3 — *Türkçülük meselesi.*

Bunlardan birinci hakkında eski Mülkiye mezunlarından *Osman Tolga Beyin* İstanbul Üniversitesince neşredilmiş eserini tavsiye ederim. İkinci mesele hakkında İstanbul Hukuk Fakültesince 1947 de çıkarılan «İçtimaiyat» isimli kitap faydalı bir rehber olabilir. Bu konuşmada ben bilhassa üçüncü mesele hakkında bazı mütalâalar ileri süreceğim. Tam bugünlerde Türkçülük, yalnız cemiyetimizin değil, dünyamızın mühim meselelerinden birini teşkil ediyor. Ağustos sonunda Münih'de toplanacak olan Beynelmilel müşteşniklar kongresi Türkoloji ile alâkalı, rivayete göre sayısı elliye bulacak raporları müzakere edecektir. Amerikada Türkçülük ve Türkoloji ile alâkalı beş Enstitünün kurulduğunu, şimdiden Türkçülük tetkikatı için en kıymetli kütüphanelerin Amerika'da vücuda getirildiğini haber alıyoruz. Nihayet her sabah elinize aldığınız gazetelerde Kerkük Türkünün, Kıbrıs Türkünün, Çin Türkünün, Rusya Türkünün kaderinde bahseden satırlar görmüyor muyuz? Demek ki taze bir mesele karşısındayız.

Ziya Gökalp, hayatta iken de ileri sürülmüştü: «Ne lüzum var? Fransa'da meselâ bir Fransızlıktan bahsedilebilir mi?» Dikkat ederseniz burada bir analogi safsatası vardır. Bu safsatayı mantık derslerinde bir misal olarak kullanabilirsiniz. Safsata kolaylıkla reddedilir: Türkiye Fransa değildir. Fransanın dışında asırlarca kalmış Fransız kümesi var mı? İlh.. O halde safsatacıyı bertaraf etmeli, coğrafi realiteyi ve tarihi hakikatı ele almalıdır. O zaman Türkiye dışındaki Türklerin varlığı bedaheti ile karşı karşıya kalırız. O zaman bu Türklerin, Türkiye'dekinden daha da çok miktarının Türkiye dışında, Rusya'da bulunduğunu farkederseniz, «Türkcülük meselesi» o zaman kendiliğinden ortaya çıkar. *Z. Gökalp*, o zaman aktüel bir mütefekkir olarak aramıza girecektir.

Meseleyi biraz daha derinleştirelim.

1 — 1917 deki Rus inkılâbı, dünyaya yeni bir içtimaî adalet nizamı getireceğini va'adetti. *Ziya Gökalp* o zamanlar, bu va'ade inandı. Çarlık idaresinde ezilen Türklerin sosyalist Rusya'da hürriyete kavuşacaklarını düşündü. Fakat seneler geçtikçe bu inkılâbın bizim noktaî nazarımızdan bir fantazi olduğunu anladı. Çünkü Rusya kuvvet buldukça Deli Petro'nun vasiyetnamesini hatırladı. Baltık sahilleri dâvası, Akdeniz dâvası, Boğazlar dâvası, Bizansı diriltme dâvası bu sadakatın işaretleridir. Hattâ 1917 den evvelki Rusya teknik ve iktisadî bakımdan bu dâvaları tahakkuk ettirmek için o kadar kuvvetli değilken 1957 Rusyası çok daha kuvvetlidir.

2 — 1917 den evvelki Rusya, Balkanlara, Akdenize, Boğazlara inmek isterken elindeki ideoloji silâha sadece islâvlık ve hıristiyanlık idi, kendisine taraftar olanlar ancak Osmanlı İmparatorluğu içindeki Sırp, Bulgarlar, Yunanlılar, Rumlar ve Ermenilerdi.

Fakat 1917 den sonraki Rusya daha zekidir, dinî farkları gözönüne almadığını söylüyor. Şimdi elde öyle bir ideoloji var ki, bununla yalnız İslâvları ve hıristiyanları değil, icap ederse yolunu şaşırın Türkleri de kandırabilir. Bu ideolojinin unsurları pek caziptir. İnsanlık, amele demokrasisi, beşerî adalet, sınıfsız cemiyet, istismarsız bir dünya.. ilh. Bu unsurlarla yuğurulmuş olan komünizm ideolojisi 1917 den sonraki Rusyaya, Çarlık Rusyanın aslâ sahip olmadığı manevî bir kudret aşladı. O kadar ki Türkiyede eli kalem tutan bazı kimseler, Türkcülüğün Rusya aleyhinde olabileceğini düşünerek onu önlemek bile istiyorlar. Bu maksatla Rusyada devletin yazdırdığı ansiklopedide *Ziya Gökalp* hakkında verilen mânasız hükümleri ele alarak Türkiyede neşrediyorlar. Bu neşriyata göre *Ziya Gökalp* gûya Türk zenginlerinin, Türk kapitalistlerinin, Türk burjuvalarının mütefekkirî imiş!

3 — Böylece 1917 Rusyası, Çarlık Rusyasını geride bırakacak bir ideoloji vasıtası bulmuştur. Fikir sahasında snob olmağa elverişli, meczup tabiath ve

kültürsüz kimseler bu ideolojiye hayrandırlar. 1924 den evvel ve sonra Z. Gökalpa hücumun sebebini bu hayranlıkta aramalıyız. Yoksa bu hücum, bir fikir ve içtihad farkından dolayı yapılmış değildir. Hakikatte mesele, orta çağın dini zihniyetini modern iktisat ifadeleri altında yaşatmaktan ibarettir. Sınıfsız cemiyet, istismarsız dünya fikirleri, mizaç itibariyle meczup kimselere, belki Türk olmıyan fakat Türk görünmek mecburiyetinde bulunan İmparatorluk dö-küntüleri için intikam vasıtahgını yapmaktadır. O kadar ki sınıfsız cemiyetin, milletsiz insanlığın Rusya'da tahakkuk ettiğini işiten bu insanlar belki kanı ile, dili ile, dini ile bağlı olduğu kendi öz cemaatına arka çeviriyor. Fakat bu garip mahlûklar sınıfsız, tabakasız cemiyetin muhayyel diyarda, Rusya'da tahakkuk edip etmediğinden biran şüphe etmiş midirler? Dindar adam nasıl şüpheden azade ise devrimizin *komünist* denen bir nevi mahlûkları da böyle şüpheye yanaşmazlar, yanaşsalar öğrenirlerdi ki bugünkü Rusya, haricî siyasete ait iddialarıyla tamamen Deli Petronun Rusya'sıdır. Keza öğrenirlerdi ki 1917 Rusya'sındaki sınıfsız cemiyet hayalinden bugün ortada eser yoktur. Keza öğrenirlerdi ki bugünkü Rusya, ırkı, coğrafî, ve siyasî telkinlerin tesiri altında Deli Petro'nun vasiyetnamesini gerçekleştirmek istiyor. Keza öğrenirlerdi ki Rusyada 50 milyonu aşan Türk, Rusya'nın ve Rus kültürünün ve kolonizasyon sisteminin ezici, temsil edici tesiri altında eriyip gidiyor. Münih'de neşredlien Türkçe (Dergi) leri bilhassa her sosyoloji hocası takip etmelidir.

Bütün bunlardan sarfınazar, hangi tabiat ve ahlâk kanuna dayanarak bir Türkü, başka yerdeki Türkü düşünmekten meneğebiliriz? Türkiye haricindeki Türklere alâka ve samimiyet göstermek, onların siyasî hürriyet ve inkılâplarını düşünmek için mutlaka yabancı bir devletin tesiri ve yabancı bir devlete hususmet mi lâzımdır?

Bu vesile ile şu noktayı da kaydedeyim: Türkiye haricindeki Türkleri düşünmek, mutlaka o Türkleri idaresinde bulunduran devlet veya devletlere tecavüz etmek değildir. Bir devletler hukuku, bu hukuk kadrosu içinde yabancı, ekalliyet veya ekseriyetler meselesi mevcuttur. Bir misal: İstanbulda sütçülük, yoğurtçuluk yapanların çoğu Bulgardır. Bunların çocukları için bir Bulgar mektebi mevcuttur. Bulgaristan, Türkiyedeki bu beş on Bulgar için meseleler çıkarır, onların hukukunu müdafaa eder. İstanbul'daki Bulgar mektebine, Bulgaristanın en ateşli milliyetperver muallimleri gönderilir. Binaenaleyh yarınki dünya nizamı kurulurken, Rusya'ya karşı hiç bir tecavüz ve taarruz fikri beslemeksizin, Rusya'daki ve dolayısıyla Suriye, Irak, Kıbrıs, Bulgaristan... gibi yerlerdeki muhtelif Türk cemaatları için hukukî, harsî imtiyazlar istiyemez miyiz? Bu mânada bir Türkçülük yapmak, Türkiye için aynı zamanda millî ve insanî ahlâk vazifesi sayılmalıdır.

O halde 1957 de Z. Gökalp sosyolojisinden bahsederken onun doktrinal

fikirlerinin en mühimi olan Türkcülük, bugünkü millî ve beynelmilel hâdiselerin ışığı altında yeniden ele alınmağa değer. Sizler kadar bu işe selâhiyetli, hattâ meslek itibariyle vazifeli bir kimse tasavvur edilemez. Derslerimiz boyunca talebelerimize, Dünya Türklükleriyle alâkadarlık fikrini telkin etmeniz kâfidir. Bu hususta tarih ve edebiyat, coğrafya hocaları da size yardım edebilirler. En azından günlük gazetelerin Türklükle alâkalı havadisini toplamak, bunların üzerinde talebelerinizle beraber düşünmek bile kıymetli bir fırsattır.

Konuşmaya nihayet verirken şunu söyleyeyim: Z. G. sosyolojisiyle alâkadarlık, mutlaka ona bağlılık değildir. Yalnız Z. G. bir mektep kurucusudur. Muhalefetler onun içinden çıksın. Esâsen kendisi hayatında bu gibi tenkid ve muhalefet nüvelerini bizzat hazırlamıştı. Meselâ M. Şekip, M. İzzet, F. Köprülü, H. Sabit, N. Sadık.... gibi şahsiyetleri himayesi bu yüzdendir.

Z. G. sosyolojisinin aktüelleşen meselelerinden biri olarak anlattığım «Türkcülük», yalnız dış Türklük işi değildir. Türkiye içinde bir Türkcülük meselesi bulunduğunu söylemek isterim. Bugünkü Türkiye'nin «Tecanüs - Homogénéité» sini düşünmek zorundayız. 1955 nüfus sayımına göre nüfusumuzun yüzde 98 i aynı dine mensuptur. Geri kalan yüzde 2 si kendi din çevrelerinde yaşasın. Fakat yüzde 98 in dinî terbiyesi bir Türkcülük meselesi sayılmalıdır. Aynı nüfusun yüzde 88 i aynı dile yani Türkçeye sahiptir. Fakat geri kalan yüzde 12 yi ne yapacağız? Bu yüzde 12 nin ikisi gayrimüslim. Onları hali ile terkedelim. Fakat yüzde geri kalan 10? Bugünlerde bir İstanbul gazetesinin neşrettiği bir tefrikayı - Şeyh Sait Tefrikasını - her halde sosyoloji mensubu olarak takip ediyorsunuz. Bu noktada da Türkcülük bütün ehemmiyet ve azameti ile karşımıza çıkmaktadır: Anlayışlı, şefkatli ve muhabbet, vahdet telkin eden bir Türkcülük doktrinini ele alıp beslemek zarureti vardır.

Artık konuşmamıza nihayet vereceğim. Mevzuumuz olan sosyoloğu rahmetle yadadelim.

III

İÇTİMAİ SİYASET

Bu üçüncü ve son konuşmamız tabii bir seyr ile iki evvelki konuşmayı tamamlayacağına benziyor. Tarihçe yaptık, sonra bu tarihçenin sonundaki bir mütefekkir üzerinde durduk, şimdi o mütefekkirin de, yani Z. Gökalp'ın da parmak bastığı bir meseleyi ele alabiliriz: *İçtimai siyaset meselesi*.

XVIII. asrın sonlarında evvelâ Garbî Avrupayı, sonra dünyayı ve meselelerini altüst eden bir sanayi inkılâbı bulunduğu malûmdur. İnkılâbın ilk va-

tanı İngiltere, sonra Garbî Avrupa, sonra Amerika, sonra Rusya ve bütün dünya. Geçen sene Türkiye'ye davet edilen tanınmış Alman sosyologu Freyer, deniz dalgalarına benzeyen sanayi dalgalarından bahsetti. Ona göre XVIII. asrın sonlarından bugüne kadar 6 mühim dalga meydana gelmiştir. Bu dalgalar ne getirmiş, ne götürmüştür? Zararı nedir, faydası nedir? İşte ekonomik sosyolojinin mühim bir konusu.

Bu mühim inkişâptan evvelki cemiyetlerin yapısı başlıca şu sınıflardan kurulmuştu: Asalet (yükseği, ortası, alt kısmı), Papazlık, Halk (fakat geri kalan bütün sınıfları ihtiva eden geniş bir halk = peuple mefumu). Sanat inkişâp bazı yerlerde muslihâne olarak, bazı yerlerde ihtilâlle bu yapıyı değiştirdi. Değişmeden sonra asalet (ve saraylar, hanedanlar) imtiyazlarını tamamen veya kısmen kaybettiler. Keza papazlar da. Halk denen yığın içinden «şehirli kentli - bourgeois» olan esnaf ve zanaatkârlar kuvvetli bir zümre haline geldiler. Bu zümre kendisine «şehirlilik» mânasına gelen (bourgeoisie) adını takı ve bir müstakil içtimâî sınıf oldu. O kadar ki *bourgeois* ve *bourgeoisie* XVII. ve XVIII. asırlardaki basit mânalarını kaybettiler ve başlı başına bir mesele oldular. Artık *bourgeois* demek *şehirli* demek değildir. Yeni bir kelime onu tamamlayacaktır: *Kapitalist* = *Sermayedar*.

Halk realitesini tahlile devam edelim. Halk denen bütünden *bourgeois* olan esnafı çıkarınca geriye topraksız köylüler ve henüz proleterleşmemiş her çeşit işçiler kalır. Topraksız köylülere toprak verilmesi XIX. asır boyunca bir çok memleketlerde gerçekleşti. Fakat işçiler? İşte XIX. asrın ikinci yarısında ve XX. asırda sosyal meselelerin başına geçen bir problem. Sanayi inkişâbı genişledikçe, *bourgeoisie* ve kapitalizm geliştikçe ona muvazi olarak işçi meselesi de büyüdü. Kemiyeti arttı. Keyfiyeti derinleşti. Bu hal sosyal ilimlerden biri olan «iktisat» ın da manzarasını değiştirdi. İktisatçıların «klâsik» dedikleri iktisat, yalnız ekonomik hâdise ile meşguldür. İstihsalde kullanılan «insan» açmı, çıplak mı, yetesiye ücret alıyor mu, çoluk çocuğu ne halde? İşçi piyasasındaki işçi çokluğu ücreti düşürünce işçinin hali ne olacak? Klâsik iktisat yalnız *iktisadî* ile meşguldür, «insanî - human» tarafla onun alâkası yoktur. İşte büyük sanayi işçilerinin kemiyet ve keyfiyetçe ehemmiyet kazanması bu anlayışa karşı reaksiyon hazırladı ve şu formülü ortaya attı: İktisat politikası «insan» ı da düşünmek mecburiyetindedir. İktisat meseleleri düşünülürken insanın da düşünülmesi yeni bir disipline meydan verdi. Fransızlar buna «İçtimâî başiret - Prévoyance sociale» yahut «İçtimâî iktisat - Economie sociale» diyorlar. Almanlar «İçtimâî siyaset - Sozialpolitik» tâbirini kullanıyorlar. Z. Gökalp 1914-18 harbi esnasında galiba dostu ve arkadaşı M. Tekinalp'ın tesiri altında Almanca tâbirini kullandı ve *Tekinalp*'a bazı yazılar yazdırdı. Bu yazılara Yeni Mecmua'nın kolleksiyonlarında rastlanabilir.

Yukarıda işaret ettiğim sanai inkılâbı ile bizim alâkamız ayrı bir sosyolojik araştırma konusudur. Bizdeki esnaf ve zanaatkârlar zümresi garpte olduğu gibi *bourgeoisie* haline gelmiş midir? Gelmişse nasıl, gelmemişse niçin? İşte üzerinde durulacak ikinci mesele. Millî inkılâba kadar kemmiyetçe az ve dağınık olan Türk işçi zümresi 1921-57 arasındaki gelişme içinde kuvvetlendi. O kuvvetlendikçe Türkiyenin içtimalî siyaset meseleleri de ehemmiyet kazandı. İşçilerimiz Cemiyetler Kanununa göre Dernekler kurabiliyorlardı. Fakat bu, hak ve hukuk arayan Sendika olmaktan uzaktı. Nihayet 1947 de Sendikalar Kanunu neşredilince mevcut amele cemiyetleri Sendika oldu ve bunlara yenileri katıldı. Dikkate şayan bir organizasyon kurulmaya başladı. Hattâ sayısı 500 e yakın olan sendikalar, birkaç yıl önce bir konfederasyon dahi vücuda getirmişlerdir.

İşte sanayi inkılâbının vücuda getirdiği bu gibi neticeler karşısında sosyolojide yeni bir bölümün açılması zarureti hasıl oldu. Fransa'da buna «Emek sosyolojisi - Sociologie de Travail», Almanya'da «Arbeitssoziologie» yahut daha teknik mânada «Sozialpolitik diyorlar. Anglo-Sakson âleminde «Sociology of work» yahut «Sınai sosyoloji - Industrial Sociology» adı veriliyor. Konuşmamızın başlığı da bu tâbirlerden birinden alınmıştır. Diğerleri de kullanılabilirdi.

Sosyolojinin ana kolları arasında bir iktisat kolu olduğunu biliyorsunuz: *İktisat sosyolojisi*. Hattâ lise sosyoloji ders kitaplarında da bu kola ait ayrı bir fasıl vardır. İktisadî meselelerin yukarıda anlattığım inkişafı gözönüne alınca ondan ayrı yeni bir bölüm mü düşünmeli, yoksa bu yeni kolu mevcut iktisat koluna mı yedirmeli? Bu teorik meseleyle şimdilik meşgul olmayalım. Herhalde iş ve işçi, sanayi müesseselerindeki insan grupları ve münasebetleri meselelerinin gittikçe artan ehemmiyetine sosyoloji kayıtsız kalmaz. Patron zümreleri, işçi zümreleri, bunların arasına giren hükümet arasında bir takım münasebetler vardır. Bu münasebetlere bir nizam vermek lâzımdır. Bu nizam endişesi bazan cemiyetin ahengini bozabilir. Sol, sağ cereyanlar çeşitli şekillerde ortaya çıkar. O zaman hayata ve cemiyete yönelen sosyoloji ister istemez bunlarla meşgul olacaktır.

Bana göre sınaî sosyolojinin yahut çalışma sosyolojisinin başlıca konuları şu olmalıdır:

1 — *Türkiye'deki sanayileşme hareketinin tetkiki ve bu tetkikin devlet sektörü, hususi sektör, kooperatif sektör gibi bir üçlülük içinde mukayeseli olarak yapılması;*

2 — *Sınai istihsalin esas faktörü olan işçinin bir sosyal zümre olarak tetkiki, bu sosyal zümrenin vücuda getirdiği sendikaların sosyal realite içinde*

müşahede ve takibi, hür bir hava içinde gelişmeleri için gereken her türlü sosyal, terbiyevî şartların temini,

3 — *Türkiyenin sınaileşmesinde işveren zümresinin ehemmiyetini ve teşebbüs zihniyetinin gelişmesini kabul ettikten sonra müteşebbis zümreyi bir sosyal zümre olmak üzere yoklamak ve bu zümrenin sayıca olduğu kadar keyfiyetçe de gelişmesi çarelerini araştırmak;*

4 — *İş ve işçi ile alâkalı kanunları her zaman gözönünde bulundurmak ve bu kanunlarla iş ve işçi realitesi arasındaki ahenksizlikleri gidermek.... ilh.*

Bu rakamları daha da çoğaltmak mümkün. Fakat sizin zaten günlük hâdiseler vasıtasıyla vakıf olduğunuz bu basit noktaları fazla uzatmaya lüzum yoktur. Birkaç sene evvel Unesco'nun Türkiye sınaî sosyolojisi ile alâkalı bir etüdü benden istemesi üzerine hazırladığım bir monografiyi sizlere dağıtıyorum. Bu küçük kitap yeni ve mühim bir sosyoloji kolunu teşkil eden sınaî sosyoloji hakkında size kâfi bir fikir verebilir. Kitapta ismi geçen «Defterdar Fabrikası» nı iki gün sonra beraberce ziyaret ettiğimiz zaman bir sınaî sosyolojisinin nelerle meşgul olması lâzım geleceğini daha yakından anlamak imkânı hasıl olmaktadır.

Bana verilen üç konuşma vazifesini bu suretle ifa etmiş oluyorum. Gelecek senelerin kurslarında işaret edilen konular üzerinde tarafınızdan yapılmış mahallî tetkikleri dinlemek ve bunlar üzerinde karşılıklı fikir mübadelesi yapmak temennisiyle konuşmama nihayet verirken gösterdiğiniz alâkadan dolayı hepimize teşekkür etmek isterim.